

Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia

A LEHETSÉGES VÁLTOZATOK KONFERENCIA A VERSFORDÍTÁSRÓL

1.

2022. november 16., szerda, 10:00 – 14:00, MTA Díszterem

Ferencz Győző

Bevezető. A versfordítás művelődéstörténeti szerepváltozásai

A versfordításnak a magyar művelődéstörténetben mindig kiemelt szerepe volt. Az első magyar nyelvű írott verses szövegemlék, az Ómagyar Mária-soralom is fordítás. A versfordítás elvei évszázadok során szilárdultak meg, a 19. század második felében lett általánosan elfogadott elv az úgynevezett formahű fordítás, amely szerint a magyar fordításnak követnie kell az eredeti vers formáját; illetve, mivel ez sok esetben nem volt lehetséges, az ahhoz legközelebbi álló helyettesítő versmértéket kell alkalmaznia. Az elmúlt negyedszázadban azonban megváltozott valami, a költők egyre többet és egyre szabadabban kísérleteznek, ami felszabadítja, kiszélesíti és tovább gazdagítja a magyar irodalom fordítói hagyományát. A bevezető ennek a változásnak művelődéstörténeti és politikai okait vizsgálja.

Nádasdy Ádám:

Fordítás és csinálmány

A *poézis* a görög *poiein* „csinálni” szóból ered, a *poéta* tehát csináló, a *poéma* csinálmány. Olyan szöveg, amely nem természetesen folyik az ember szájából (vagy tollából), hanem meg van csinálva. A kérdés, hogy mennyire? Az elmúlt kétszáz évben a nyugati költészet egyre többet földolt a megcsináltságból (vagyis a természetellenességből), és közeledett a természetes kifejezés felé. Ez a folyamat a szabadverssel végződött, mely – formális értelemben – nincs „megcsinálva”, vers mivoltát a tartalma és stílusa adja, a gondolatrítmus, a szóválasztás stb. Ettől még csinálmány, hiszen vers. A magyar költészet még nem járta végig ezt az utat: ma is születnek kötött formájú versek élvonalbeli költőktől. A fordítások még konzervatívabbak, holott egy fordításnak kevésbé kell poétikusnak lennie, mint az eredeti, ahol a formai elemek (ha vannak) természetesebben ülnek. Kívánatos, hogy a versfordítások szaladjanak előre, csinálmány mivoltukat formahűség helyett tartalom- és stílushűséggel biztosítsák.

Csehy Zoltán

Szerelmem, a hexameter

Az előadás szerelmi vallomás a hexameterhez: e sorfaj alkalmasságát, erényeit, karrierjét, esélyeit és művészi lehetőségeit tárgyalja a magyar műfordítás múltjában és jelenében, Különös tekintettel Vörösmarty Mihály, Arany János, Babits Mihály, Dsida Jenő, illetve Devecseri Gábor hexameteire.

Imre Flóra

Horatius politikai költészetéről – a Római ódák új fordítása

Az előadás abból indul ki, hogy miért tűnt szükségesnek a Római ódák újrafordítása. Röviden szó lesz arról, hogy a 21. század elejére változóban van Horatius politikai költészetének értelmezése: a 19. század végi és a 20. század eleji hazafias, „birodalmi”, „nemzeti” értelmezéssel szemben ma inkább egyfajta sajátos iróniát vélünk látni ezekben a szövegekben. Ez az irónia nem a komikum jellemzőit mutatja, inkább a szövegeknek egy olyan többszörös rétegzettségét, amely a töredezettségen, önellentmondásokon, műfaji keveredésen lapul,

amelyeknek segítségével a Római ódák nemcsak megidézik az augustusi propaganda elemeit, hanem folyamatosan meg is kérdőjelezik, alá is aknázzák azokat.

Ennek az elképzelésnek megfelelően merültek fel azok az elméleti célok, amelyek az új fordításokban találtak utat maguknak. A legfontosabb ezek közül a hangnem kérdése, amelynek lényege az, hogy olyan beszédmódot igyekszik megteremteni, amely komoly, sőt komor, de nem fennkölt és affirmatív, hanem elsődleges célját tekintve jól érthető és érzelmi tekintetben inkább semleges. Ennek megteremtéséhez járul hozzá a szövegek sajátos mondattana, amely szándékosan bonyolult, megterhelt, olykor töredékes, de nem a latin nyelv szerkezetét követi. A harmadik fő szempont a metrumhűség kérdése, amellyel kapcsolatban ellentmondó szempontok merülnek fel Horatiusnál: egyfelől a dalszövegszerűség, ami az aiol versformákból adódik, másfelől az a megfontolás, hogy a magyar fül számára viszont az erős időmértékes dallam egyfajta figyelemelterelő módon is működik, csaknem olyan, mint valamilyen narkotikum. Ebből az következik, hogy egy olyan formahasználatot tűnt célszerűnek megteremteni, amely csak „lazán metrumhű”, vagyis egyrészt leképezi az aiol formákat, másrészt viszont ezt a kissé túl lebegő-lebegtető dallamot gyakran meg is töri. Zárásképpen a Római ódák 2. darabjával kapcsolatban az kerül szóba, hogy mennyire sikerült megvalósítani a célokat, és mi az, ami nem teljesen sikerült.

Márton László

A mű egysége mint versfordítói probléma Walther von der Vogelweide költészetében
Referátumom Walther von der Vogelweide verseinek fordítói problémáiról fog szólni. Ő az egyetlen lírai költő, akinek teljes fennmaradt életművét lefordítottam, és most már, 6-8 év elteltével némi távlatom is van hozzá.

Húsz perc alatt a következő kérdéseket érinthetem.

1. Hogyan épüljön fel az életmű, milyen sorrendben kövessék egymást a költemények? A középkori kéziratok ehhez nem adnak fogódzót, a modern német szövegkiadások pedig nem kívánnak művészi hatást kelteni, márpedig nekem ez volt a célom. (Például Karl Lachmann megkerülhetetlen fontosságú kritikai kiadása hitelességi sorrendben adja a verseket. Elején vannak a szerinte egészen hitelesek, utána a kissé bizonytalan hitelességűek stb.)

2. Mi tekinthető teljes versszövegnek? Például: mi a teendő, ha ugyanaz a vers az egyik kéziratban 6, a másikban 8 strófából áll? És ha a különböző változatokban más-más a strófák sorrendje?

3. Hogyan dönthetjük el egy kétes hitelességűnek számító vers esetében, hogy mennyire valószínű Walther szerzősége?

4. Milyen legyen a versfordítások metrikája? Nem maradtak fenn sem középkori német poétikai szabálygyűjtemények, sem a Walther-versek dallamai. Még azt sem tudjuk pontosan, milyen lehetett a középfelnémet kiejtés, pl. volt-e magánhangzó-kivetés.

5. Hogyan érzékeltesse a fordító a versek különböző stílusrétegeit, és a középfelnémet szavak (főleg a kulcsfogalmak) ma már alig elképzelhető szemantikai szóródását?

6. Mennyiben tekinthetjük a "valóságos" életrajz részének Walther autófikciós motívumait, és az idevágó döntések milyen fordítói konzekvenciákkal járnak?

Azt hiszem, ennyi bőven elég, talán sok is egy kicsit. Lehet, hogy csak három kérdéstről fogok beszélni, vagy csak kettőről.

Várady Szabolcs

Rímek nélkül, kalákában. Egy Keats-sonett fordításának története

Nádasdy Ádám lefordította, rímtelen jambusokban, Keats híres, Szabó Lőrinc és Vas István fordításában magyarul is ismert „When I have fears” kezdetű sonettjét, és elküldte véleményezésre barátainak. Néhányuk (Péter Ágnes, Ferencz Győző, Várady Szabolcs és persze Nádasdy Ádám) között a véleménycsere és a bírálatok (olykor javaslatok) nyomán

keletkező új szövegváltozatok sorozata két hétig tartó ímélfolyammá bővült. Ennek a történetét és tanulságait igyekszik elbeszélni ez az előadás.

Rohmann Ditta (cselló)

Zenei parafrázisok a fordítás témájára

2.

2022. november 21., hétfő, 14:00 – 18:00, MTA Nagyterem

Déri Balázs

Apollón arany lantja. Az ógörög kardalköltészet szabadverses átültetéséről

2006-ban megjelent szabadverses Kavafisz-fordításaim (*Alexandria örök*. Kalligram) nem kevés negatív bírálatot váltottak ki, bár néhány kritikustól némi megértést is tapasztalhattam. Aischylos Perzsák című drámájából másfél évtizede készült, tisztán szabadverses fordításom is jobbnak láttam pihentetni. Az azóta eltelt időben egy Pindaros-óda szabadverses fordítása már jobb visszhangot váltott ki, ami annak belátásából is fakadhat, hogy az ógörög kardal bonyolult formalizálható strófaképleteinek befogadói érzékelése szinte lehetetlen a metrikával foglalkozó szakembereknek is. Az eltelt időben a nem formahű fordítás mellett elhangzott érvek révén talán több megértésre számíthatok a dráma nem kardal-jellegű részeinek (jambusainak) átültetésében is. Előadásom nem -- mint fordítási próbálkozásaim sem -- a formahű fordítás érvényességét vonja kétségbe, csak ennek határait mutat rá. Mindenekelőtt az elkerülhetetlen tartalmi pontatlanságokra. Talán ugyanazon mű többféle átültetése (formahű, de szabadverses fordításokkal, de akár parafrázisokkal is) tudná megközelíteni az eredeti szöveg hasonlíthatatlan gazdagságát.

Olty Péter

Ha a zene nem áldozható fel. Gerard M. Hopkins költészetének fordításáról

Az előadás Hopkins versei fordításának dilemmáiba ad betekintést. Közvetítésük már a szóválasztások és nyelvtani szerkezetek szintjén is tetemes feladvány. Itt azonban elsősorban formai kérdésekről lesz szó: a rugóritmusról (*sprung rhythm*) és a hangzók harangjátékáról (*consonant chime*). Előbbi az angol verstanban kvantitatív és kvalitatív nevezett versrendszerek bizonyos licenciák melletti szimultán alkalmazása. Utóbbi a konzonánsok különféle szabályok szerinti lankadatlan összecsengését jelenti, e hatások körüli hangulati holdudvarokat, ezek kitüntetett szerepét a jelentésképzésben. Hopkins zeneközpontú versesztétikája nem engedi meg, hogy a fordító e formai jegyekről lemondjon. A nevezett sajátosságok közvetítésének mikéntjére azonban a hazai fordításelmélet és gyakorlat nem kínál kielégítő stratégiát és mintát. Szükséges tehát, hogy indokolt esetben eltérjünk az elődök technikáitól, kísérleti eszközökkel bővítve a fordítói szerszámkészletet.

Mesterházi Mónika

Bíbelődés és szövegváltozatok

Manapság angolszász területen sokkal gyakrabban írnak szabad verset, mint kötött formájút, ezért a kortárs angol versfordítónak inkább ebben van gyakorlatuk, de adódnak formai kihívások ma is. Egy Seamus Heaney-versen megmutatom, hogy a szabad vers sem azonos a nyersforítással: hogyan húztam meg feszesebbre egy késznek gondolt szöveget. Michael Longley két, homéroszi tematikájú versének fordításakor az angol jambust Homérosz (magyarul jól működő) hexameterjeihez közelítettem. Harmadik példám egy Derek Mahon-vers, amelyet az először rímtelennek fordítottam, majd több változaton át a (laza) rímképletnek megfelelően alakítottam.

Mindhárom eset arra a gyakorlatomra példa, hogy a költői hang felől közelíték a forma felé. De van ellenpélda is, John Ridland szesztináját nem tudtam volna máshogy lefordítani, csak úgy, hogy a sor végén ismétlődő hat szónak még a szófaját/ragozott vagy ragtalan alakját is előre eldöntöttem.

Kőríz Imre

A latin hexameter mint fordítási probléma

A hexametert a magyar irodalom a latintól örökölte, amelyhez ugyancsak örökség útján, a görögöktől jutott. A versforma teljes azonossága azonban a három nyelv különböző volta miatt csak látszólagos. Éppen ez az, ami olyan kérdéseket is felvet, amelyekkel a formahű műfordítás során is számot kell vetni – ide tartozik a sormetszetek kérdése vagy az egytagú szavak eltérő használata Vergiliusnál és Horatiusnál. A kérdést tovább árnyalja, hogy a hexameter csaknem ötszáz év óta jelen van a magyar irodalomban, azóta pedig a nyelv, valamint a költők és az olvasók ízlése, metrikai fogékonysága, illetve tudása is megváltozott. Az előadás – klasszikus latin összevetésben – XIX. és XX. századi példákon keresztül mutatja be az eredeti magyar, illetve fordított művek hexametereinek néhány legfontosabb sajátosságát.

Imreh András

Pont fordítva

Több éve tanítok magyarról külföldi nyelvekre fordítani készülő diákokat versfordításra a Balassi Intézetben.

A tapasztalat azt mutatja, hogy alapos olvasás után is szinte lehetetlen megjósolni, egy magyar vers fordítása során milyen jellegű problémák fognak felmerülni általában és az egyes nyelveken.

Előadásomban rövid általános áttekintés után, a rendszerezés igénye nélkül, néhány példán szeretném bemutatni, hogy a kihívások milyen változatos skálájával találkoznak azok, akik magyar versek fordítására vállalkoznak. Milyen az olasz Nemes Nagy, az orosz Székely Magda, a lengyel Pilinszky, az udmurt Kányádi, vagy a napoletano Arany?

Úgy gondolom, a szakmai közönség számára is érdekes és talán hasznos is lehet megnézni a visszaját annak, amit versek magyarra fordítása során végzünk. Ebből a szempontból nincs jelentősége annak, hogy kezdő fordítókról van szó.

Reményeim szerint az előadás nemcsak kuriózumként szolgál, hanem egy-két ponton talán a magyar versfordítói hagyomány továbbgondolásában is segíthet.